

PRIAMO NAJBLIŽŠIE K PRAVDE

Milan S. Ďurica

Židia zo Slovenska

v dejinách kultúry a vedy

LÚČ

linea recta brevissima
priamo najbližšie k pravde

13

Milan S. Ďurica

Židia zo Slovenska

v dejinách kultúry a vedy

LÚČ
Ústav dejín kresťanstva
Bratislava
2008

© Milan S. Ďurica, 2008

© LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava, 2008

Všetky práva vyhradené.

Vydal LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava,
Špitálska 7, 813 59 Bratislava v roku 2008
ako svoju 663. publikáciu,
v edícii *linea recta brevissima* ako 13. publikáciu.
Jazyková úprava a korektúry Mária Vadilová

Prvé vydanie

40 strán

ISBN 978-80-7114-669-8

Pár slov na úvod

Sväté písmo nám horí, že dobrý hospodár vyťahuje zo svojich zásob nové i staršie veci. Lebo nie všetko staré je dobré iba na odhodenie, napriek tomu, že súčasný životný štýl nás priam núti vyhadzovať do zberu aj celkom hodnotné veci najrozličnejšieho druhu, ktoré by ešte mohli dlho slúžiť na to, na čo boli vytvorené a pre čo sme ich neraz aj draho platili. Mne sa pri mojej vedeckej a didaktickej činnosti na Univerzite v Padove pred viac než tridsiatimi rokmi prihodil nezvyklý fakt, že sa na moje prednášky z politických a ústavných dejín strednej a východnej Európy zapísala 53-ročná pani. Keď sa mi predstavila ako Maďarka židovského náboženstva a porozprávala mi svoje dramatické životné skúsenosti s viacerými až tragickými momentmi, usiloval som sa jej pomôcť, aby mohla skrátiť svoje študijné curriculum a čím skôr dosiahla akademický titul, ktorý jej umožní nájsť primerané zamestnanie. Pochádzala z rodiny intelektuálov v Budapešti, jej predkovia však boli zo Slovenska. Mala brata v Južnej Amerike a ďalších príbuzných vo viacerých krajinách sveta. Tak som si pri svojich študijných cestách začal všimnúť aj takéto vzťahy a ľahko som zistil, že takmer v každej európskej krajine, ale najmä v zámorí, bolo možné stretnúť ako rozličných intelektuálnych pra-

covníkov aj Židov zo Slovenska. Z poznámok, ktoré som si odvtedy robil, už v roku 1977 som publikoval v časopise „Most“ – štvrťročník pre slovenskú kultúru, ktorý redigoval Mikuláš Šprinc a vydával Slovenský ústav v Clevelande, Ohio (USA), krátky príspevok na tému *Židia zo Slovenska v dejinách vedy a kultúry* (ročník 24/1997, číslo 1 – 2, s. 20 – 33). Malo to byť podnetom na to, aby sa aj doma na Slovensku nezabúdalo na značný počet židovských vedeckých a kultúrnych pracovníkov a aby redaktori vtedy práve ohlásenej novej prvej *Encyklopédie Slovenska* zaradili do nej aspoň heslá o navynikajúcejších z nich, aké sa nachádzajú vo viacerých encyklopedických dielach v zahraničí, ktoré objektívne zaznamenávajú aj ich slovenský pôvod. Vtedy pochopiteľne podobný návrh z „kapitalistického zahraničia“ nebolo ľahko možné brať do úvahy. *Encyklopédia Slovenska* vyšla vo všetkých piatich zväzkoch, ale našiel som v nej sotva 3 – 4 z tých mien, ktoré som v spomenutom príspevku uverejnil. Medzitým sa v mojich excerpciách pridal k menám, ktoré obsahoval spomenutý príspevok, viac než tucet ďalších, takže pokladám za užitočné znovu uverejniť ten starý príspevok v doplnenom a upravenom vydaní. Myslím totiž, že len veľmi málo občanom Slovenskej republiky sa dostal do rúk časopis „Most“, ale všetci majú právo a mnohí aj potrebu poznať všetko, čo ľudia narodení v našej krásnej vlasti vykonali nielen doma, ale aj v šírom svete pre rozvoj vedy a kultúry. A preto je aj povinnosťou his-

torikov, aby im to umožnili. To, čo tu nájdete, je iba ukážka, obmedzená na niektorých vynikajúcich Židov zo Slovenska vo svete, ale som presvedčený, že po potrebnom systematickom odbornom výskume na širšiu tému – Účasť Slovenska na vývoji vedy a kultúry vo svete – budeme mať tých mien dosť na zaplnenie obsiahlej lexikálnej príručky.

A teraz k veci

Priznajme sa, že o tejto otázke nielen naša širšia verejnosť, ale aj mnohí odborníci majú relatívne skromné poznatky. Židia zo Slovenska často emigrovali a asimilovali sa v najrozličnejších krajinách. Nezriedka sa Slovensku aj celkom odcudzili. Je to pochopiteľný následok sociologických a psychologických zákonitostí: veď aj koľkí rodení Slováci v emigrácii – ale i doma! – urobili to isté. Tento asimilačno-alienačný proces u Židov bol tým ľahší, pretože slovenské národné spoločenstvo – doma i v diaspóre emigrácie – sotvakedy prejavilo snahu udržať v nich cit spolupatričnosti a zachovať v nich spoločné citové i kultúrne spojivá so Slovenskom. A predsa nemožno poprieť, že aj im je Slovensko prvým domovom, vlasťou. Aj keď nechýbajú výnimky, ale je všeľudskou psychologickou skúsenosťou, že človek ostáva citovo viazaný na ten kus zeme, kde uzrel svetlo sveta, a na spoločnosť, v ktorej a za

prispenia ktorej začal rozvíjať svoj ľudský potenciál, položil základy svojej osobnosti. Svetoznámy lekár, pôvodca teórie o strese, prof. Hans Selye, ktorého napríklad *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, vydaný v Stuttgarte v roku 1961, definuje ako „österr.-kanad. Mediziner“ (s. 596), napísal v úvode k slovenskému prekladu jedného zo svojich základných diel: „Keď som roku 1956 napísal túto knihu po anglicky, netušil som, že raz vyjde v slovenskom preklade v mojej vlasti. Tým väčšmi som dojatý pri písaní týchto úvodných slov (...) Mám dosiaľ vo veľmi živej pamäti obdobie svojho detstva a školských rokov, ktoré som prežil v utešenom kraji sútoku Váhu s Dunajom (...). Keď sa zavše vraciam do tej svojej ‚dobrej starej‘ Európy (...), cítim vždy znova akúsi neopísateľnú vrúcnosť a srdečnosť, (...) vraciam sa v duchu do školských lavíc ľudovej a strednej školy v Komárne. Živo sa mi vybavuje ľubozvučnosť slovenčiny, mojej milej ‚lokálnej reči‘ z mladosti, a celá tá pestrá jazyková zmes v srdci Podunajskej nížiny...“ (Zvýraznenie je moje.) Kto zo Slovákov predtým vedel, že prof. Selye je nielen naším rodákom, ale že si zachoval aj toľko vrúcnych citových zväzkov so svojím rodným krajom? Jeho meno som nenašiel v našich encyklopedických príručkách.

Je našou povinnosťou hľadať podobných ľudí, poznať ich, zachovať ich mená a ich životné diela pre dejiny Slovenska, do ktorých aj oni plným právom patria ako ich integrujúca a neodpísateľná časť.

Aspoň niekoľko mien

Na ilustrovanie toho, čo som doposiaľ povedal, predkladám tu tých neveľa zistených údajov, ktoré som si zaznamenal, keď som na ne nadábil pri svojich štúdiách. Ide o neorganické výpisky, ktoré však dostatočne dokazujú, že Židia zo Slovenska prispeli v rozličných odboroch k rozvoju svetovej kultúry, a to neraz vynikajúcim spôsobom. Som presvedčený, že systematický prieskum literatúry, ale aj archívov a kartoték židovských inštitúcií by nás priviedol k citeľnému znásobeniu tohto počtu mien, ktoré by mali všetky vojsť aj do našej lexikálnej a biografickej literatúry.

Upozorňujem, že je veľmi ťažké zistiť správne prepisy mien židovských osobností. Tí ľudia menili pobyt v rozličných krajinách a často nechávali písať svoje mená podľa miestneho jazyka, ba neraz za určitých okolností si celkom zmenili pôvodné meno aj priezvisko. Prepisujem ich teda tak, ako som to našiel v prameňoch, odkiaľ som čerpal.

Biblické vedy, teológia a dejiny Židov

Bratislavu možno považovať za jedno z najstarších židovských osídlení v našom etnickom priestore. Židovská obec v Bratislave už v roku 903 počítala 25 údov platiacich členskú daň. Ich počet

postupne rástol: v roku 1200 ich bolo okolo 200 duší, a v roku 1400 ich počet vykazoval 1800 osôb. Po vyhnaní z Bratislavy sa usadili na bližšom okolí. Až v druhej polovici 17. storočia gróf Pálffy dovolil im opäť sa usadiť pod Bratislavským hradom. Keď potom v roku 1700 Židia boli vyhnaní z Viedne, mnohí sa uchýlili do Bratislavy, kde ich počet opäť dosiahol 2500 duší. Napriek tomu, že za čias Márie Terézie Židia museli nosiť na odeve žltý rozpoznávací znak, ich bratislavská obec dosiahla v 18. storočí nevídaný kultúrny, náboženský a sociálny rozmach. Jeho prejavom bolo pozvanie chýrneho rabína z Frankfurtu nad Mohanom, aby založil v Bratislave ješivu (Vysokú talmudistickú školu). Tento rabín, **Mose Sofer**, ktorý sa narodil 24. septembra 1763 vo Frankfurte n. M. a zomrel 3. októbra 1839 v Bratislave, v roku 1806 školu skutočne založil a pôsobil na nej až do svojej smrti. Ako zástupca prísnej ortodoxie hlboko ovplyvnil duchovnú orientáciu Židov Slovenska, ale i celého Uhorska. V rokoch 1855 až 1864 vyšlo 6 zväzkov jeho sentencií a právnych dobrozdaní *Chatam Sofer*. Dávno pred Herzlovým sionistickým hnutím Mose Sofer začal organizovať kolonizáciu Palestíny, realizujúc usídlenie sto mladých židovských párov z Uhorska v Jeruzaleme. Jedným z prvých pionierov a obetavých organizátorov tejto akcie už v prvej štvrtine devätnásteho storočia bol jeden zo Soferových žiakov, bratislavský rodák rabín **Akiba Jozef Schlesinger**. Bratislavská talmudistická škola bola dlho jedinou

židovskou vysokou školou v Uhorsku a vyšiel z nej celý rad vysoko vzdelaných učiteľov zákona a rabínov. Na jej čele ostávali potomkovia jej zakladateľa: syn **Ketav Sofer** (1839 – 1872), potom zas vnuk **Ševet Sofer** (1872 – 1905) a právnik **Akiba Sofer-Schreiber** (1905 – 1938). Keď tento v roku 1938 opustil Slovensko, vedenie školy prevzal jeho syn **Samuel Benjamin Schreiber** (1939 – 1942), ktorý sa zachránil pred prenasledovaním útekom do Maďarska. Rabín Akiba a jeho syn Samuel sa pričínili o pokračovanie bratislavskej tradície založením novej *Ješivat Pressburg* v Jeruzaleme, ktorá ostáva podnes jedným z dôležitých duchovných centier židovskej ortodoxie.

Jeden z prvých takýchto známych vzdelancov bol **Leopold Dukes**, ktorý sa narodil 17. januára 1810 v Bratislave. Venoval sa biblickým vedám, písal aj o filozofických otázkach najmä z etiky. Ako historik stredovekej židovskej literatúry zostavil *Ehrensäule und Denksteine Dichter und Dichterkunst*. Osobitnú pozornosť venoval židovsko-arabskému básnikovi a filozofovi Avicebronovi (Salomo ben Juda ibn Avicebron, z prvej polovice 11. storočia), ktorého básne vydal v Hannoveri v roku 1858 a následne tam vydal aj svoju monografiu o jeho etických hodnotách (1860). Pozoruhodné je tiež jeho dielo *Philosophisches aus dem zehnten Jahrhundert* (1868). Zomrel 3. augusta 1891 vo Viedni.

V Bratislave sa v roku 1814 narodil **Albert Cohn**, ktorý študoval vo Viedni orientálne jazyky. Potom

sa dostal do Paríža, kde mu barón James de Rothschild (1782 – 1868) zveril správu svojich početných dobročinných diel. V rokoch 1845 – 1847 cestoval po Alžírsku a Tunisku, kde zakladal školy (v Bône, Constantine a inde). Veľmi dôležitou sa stala jeho cesta do Palestíny v roku 1854, počas ktorej rozdeľoval Židom materiálnu pomoc a poskytoval všemožnú podporu. Najmä v Jeruzaleme založil školy, aj pre dievčatá, dom pre učňov, nemocnicu, požičovňu peňazí a ďalšie židovské inštitúcie. Návštevu Palestíny zopakoval aj v roku 1856. V roku 1859 navštívil Maroko. Potom v rokoch 1864 a 1869 bol opäť v Palestíne. Následne navštívil Turecko, kde ho v Konštantinopole prijal sultán Abdal-Majid, u ktorého dosiahol, že židia dostali také isté zaobchádzanie, aké mali kresťania. Cohn bol členom *Alliance Israélite Universelle* a rytierom francúzskej Čestnej légie.

Z bratislavskej rabínskej školy vyšiel ortodoxný rabín **Hillel Lichtenstein**, nekompromisný protivník akýchkoľvek reformistických novôt a povestný kazateľ v jazyku jidiš. Narodil sa roku 1815 vo Veči (teraz Šaľa, okr. Galanta) a zomrel 18. mája 1891 v haličskej Kolomci.

Z Hlohovca pochádzal rabín a vynikajúci pedagóg **Albert (Aron) Siegfried Bettelheim**, ktorý sa tam narodil 4. apríla 1830 a zomrel 21. augusta 1890 Baltimore, USA. Pôsobil ako učiteľ a rabín vo viacerých mestách rakúsko-uhorskej monarchie, nakoniec v Košiciach. Potom v roku 1867 odišiel do

Ameriky, kde vyučoval v *Maimonides College* v meste Philadelphia. Tam sa dal na štúdium medicíny a pôsobil ako lekár. V roku 1885 sa stal rabínom v San Franciscu a od roku 1887 v Baltimore. Ako publicista prispieval do mnohých židovských časopisov. Už v Košiciach vydával časopis „Der Jude“ v jazyku jidiš. Prispieval do viacerých rakúskych aj amerických židovských časopisov. Jeho obľúbeným literárnym žánrom boli rozprávky z geta. Na jeho pamiatku maďarský rabín Georg Alexander Kohut, ktorý mal za manželku Rebeku Bettelheimovú z Košíc, založil vo Viedni A. S. *Bettelheim Memorial Foundation* na podporu židovských vedeckých pracovníkov.

Európske meno si získal židovský učenec **Heinrich Gross**, narodený v Senici 6. novembra 1835. Dopracoval sa do pozície osobného sekretára parížskeho bankára Horace Günzburga (1833 – 1909), pôvodom z Ruska, od r. 1872 hessenským veľknížatom povýšený do šľachtického stavu, a potom aj v tej istej funkcii u berlínskeho učenca Leopolda Zunza (1794 – 1886), zakladateľa vedeckého štúdia židovskej literatúry a priekopníka emancipácie. Počas svojho pobytu v Paríži sa Gross venoval štúdiu stredovekej rabínskej literatúry a neskôr vydal dielo *Gallia Judaica* (Paríž 1907), v ktorom zhromaždil údaje o všetkých židovských spoločenstvách vo Francúzsku. V roku 1875 sa stal rabínom v nemeckom Augsburgu. Tam aj zomrel 21. decembra 1910.

Ďalší biblista a talmudista, **David Hoffmann**, príkrý protivník biblickej kritiky, ktorý sa stal v roku 1899 rektorom rabínskeho seminára v Berlíne, kde umrel 20. novembra 1921, pochádzal z Vrbového, kde sa narodil 30. novembra 1843. Navštevoval ješivu vo Vrbovom, potom študoval na *Hildesheimer Rabinerschule* v rakúskom Eisenstadte a v roku 1870 promoval na univerzite v Tübingene. Následne pôsobil ako profesor na Židovskom reálnom gymnáziu vo Frankfurte nad Mohanom a v roku 1873 sa stal docentom pre Talmud a rituálne knihy, ako aj pre exegézu Mojžišových kníh (Pentateuch) v novozaloženom Rabínskom seminári pre ortodoxné židovstvo v Berlíne. Po smrti zakladateľa tejto významnej školy, ktorým bol rabín Esriel Hildesheimer (1820 – 1899), jeho nástupcom sa stal D. Hoffmann, ktorý pokračoval v duchu prísnej židovskej ortodoxnej tradície. Vyučoval tam plných 48 rokov. V početných publikáciách bránil Mojžišov zákon a odrážal racionalistickú kritiku Biblie. Spolu s Abrahamom Berlinerom (1833 – 1915) založil a vydával „Magazin für die Wissenschaft des Judentums“ a prispieval do viacerých iných odborných časopisov. V roku 1885 vydal *Der Schulchan Aruch* (stručný výťah rituálnych predpisov o jedlách a nápojoch) a neskôr vydal svoj komentovaný preklad biblických kníh *Leviticus* (Kniha levitov, 1905 a nasl.) a *Deuteronomium* (Druhozákon, 1913 a nasl.).

Akoby na odplatu Frankfurtskej židovskej obci, ktorá dala Bratislave Mose Sofera, jeden z jeho žia-

kov a nasledovníkov vo vernosti ortodoxii, učený rabín **Markus Horovitz**, ktorý sa narodil 4. marca 1844 v Mýtnych Ludanoch, okr. Levice, si zvolil za miesto účinkovania Frankfurt n. M., kde aj umrel 27. marca 1910. Bol to potomok starej rodiny talmudistov. Ako vynikajúci žiak ješivy v rakúskom Eisenstadte, na radu jej zakladateľa Hildesheimera absolvoval gymnázium v Bratislave a následne promoval v Tübingene. V roku 1871 sa stal rabínom v Lauenburgu (Pommern), v roku 1874 v Gnezdne a v roku 1878 ho pozvali do Frankfurtu, aby ako verný obranca tradície Zákona odstránil hlboký rozpor v tamojšej náboženskej obci, ktorý vznikol už za rabínovania S. R. Hirscha (1808 – 1888). Horovitz to dokázal, upokojil obec a získal si autoritu jedného z uznávaných vodcov nemeckého židovstva. Založil a viedol *Rabinerverband in Deutschland*, potom aj *Hilfsverein der Deutschen Juden*, a prispieval k realizovaniu sionistických zámerov v Palestíne. Jeho povest' nadobudla európske, ba i svetové rozmery. Zostalo po ňom viacero knižných publikácií talmudistického práva a historického charakteru, ktorých vedecká hodnota je podnes uznávaná. (Dejiny Židov vo Fankfurte a nápisy na ich cintorínoch.)

V jeho pôsobnosti pokračoval aj **Salomon Breuer**, rabín zo slovenskej Nitry, narodený 27. júna 1849, ktorý sa priženil do rodiny Samsona Raphaela Hirscha vo Frankfurtu n. M., a v roku 1890 sa tam stal rabínom a založil ješivu v duchu ortodoxnej tradície

bratislavskej školy, ktorú viedol až do svojej smrti 17. júla 1926. Organizoval vystupovanie židov z ne-tradičných náboženských obcí a zakladanie čisto ortodoxných obcí. Bol aj predsedom Rady ortodoxných rabínov, pridruženej *Agudas Jisroel* (Zväz Izraela, založený v roku 1912 v poľských Katoviciach).

V Liptovskom Sv. Mikuláši sa narodil 12. januára 1850 **Wilhelm Bacher**, vynikajúci židovský učenc, ktorý sa stal rektorom Krajinskej rabínskej školy v Budapešti, kde aj umrel 25. decembra 1913. Bol priekopníkom vedeckého rozboru Haggady a židovských tradícií. V rokoch 1878 až 1899 vydal šesťzväzkové dielo *Die Agada der Tannaiten und der Amoräer*, potom v roku 1914 *Tradition und Tradenten*. Pripravil tiež kritické vydania arabských a židovsko-arabských diel a spolupracoval na *Magyar Zsidó Szemle*, (1884 a nasl.). Pre šírku svojich vedeckých výskumov a pre získanú jedinečnú kompetenciu tak v židovských biblických, ako aj teologických disciplínach bol pokladaný za jedného z najhlbších a najplodnejších židovských vedcov svojho času. Vydal vyše 600 knižných a časopiseckých vedeckých prác, pripravil maďarský preklad Biblie a založil Židovsko-maďarskú literárnu spoločnosť s jej ročenkou „Évkönyv“, ktorú aj sám vydával od roku 1896.

Taktiež z Liptovského Sv. Mikuláša pochádzal **Eduard Baneth**, narodený 9. augusta 1855, známy talmudista a profesor na rabínskej škole v Berlíne, kde zomrel 7. augusta 1930. Študoval na ješive

v Bratislave, potom aj v Berlíne. V rokoch 1882 až 1895 pôsobil ako rabín v Krotošine, následne sa stal docentom na *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums* v Berlíne. Uverejnil celý rad vedeckých publikácií a bol považovaný za jedného z najuctenejších znalcov Talmudu. V roku 1919 mu Pruské ministerstvo kultu udelilo titul profesora. Zomrel v Berlíne 7. augusta 1930. Jeho starý otec **Ezechiel Baneth** (1773 – 1854), narodený v Budíne v roku 1773, bol rabínom najprv v Széchényi a v Paksi v Maďarsku, nakoniec v Nitre, kde aj zomrel. Syn Ezechiela a otec Eduarda **Jerachmiel Dob Baneth**, ktorý sa narodil v Széchényi v roku 1815, bol žiakom Mosesa Sofera v Bratislave a v roku 1840 sa usadil ako obchodník v Liptovskom Sv. Mikuláši, ale sa venoval hlavne štúdiu Tóry. V posledných rokoch života sa stal rabínom ortodoxnej časti tamojšej náboženskej obce. Tam zomrel v roku 1871. Aj jeho druhý syn **Hermann** študoval v Bratislave a stal sa rabínom v českom Jablonci, kde zomrel v roku 1926.

Tri kontinenty poznali pôsobenie učenca a rabína zo Slovenska, ktorý sa volal **Joseph Hermann Hertz**. Narodil sa 25. septembra 1872 v Rebríne (teraz Zemplínska Široká) na východnom Slovensku. V roku 1884 emigroval do USA, kde študoval na *Jewish Theological Seminary* v New Yorku. No už roku 1899 prijal miesto rabína v Južnej Afrike. Pôsobil v Johannesburgu. Horlil za oživenie náboženského života v Transvaale, preto ho počas juhoafrickej vojny búr-

ska (afrikánska) vláda vypovedala. Najvýraznejším svedectvom o autorite, ktorú si v tejto funkcii získal, je skutočnosť, že v roku 1913 bol poctený hodnosťou *Chief Rabbi of the British Empire* so sídlom v Londýne. Aj tam pokračoval v zastávaní konzervatívneho smeru rabinizmu. Tento úrad spravoval až do roku 1945. Zomrel v Londýne 4. januára 1946. Bol známy pre svoju angažovanosť v sionistickom hnutí a svojou autoritou prispel k realizovaniu Balfourovho vyhlásenia o britskej podpore k návratu Židov do Palestíny (2. novembra 1917). Bol aj predsedom kuratória Judaistického inštitútu univerzity v Jeruzaleme. Z jeho diel načim spomenúť *The Jew in South Africa* (1905) a *A Book of the Jewish Thoughts* (1920).

Až do Škandinávie sa dostal židovský vedec **Abraham A. Brody**, narodený 27. septembra 1901 v Bánovciach nad Bebravou. V roku 1936 sa presídlil do Stockholmu a stal sa jedným z vodcov sionistického hnutia vo Švédsku. Pozoruhodné sú jeho diela *Geschichte der Juden* (1950) a *Schwedisch-jüdische Pioniere und ihre Vorfahren* (1956). Jeho otec, **Heinrich (Chaim) Brody** pochádzal z Užhorodu a bol v rokoch 1912 – 1933 hlavným rabiňom v Prahe. Potom odišiel do Palestíny, kde sa stal direktorom Ústavu Šochen pre hebrejskú poéziu v Jeruzaleme. Založil „Zeitschrift für hebräische Bibliographie“ (1894 – 1930), publikoval *Anthologia Hebraica* (1923) a *Diwan des Mose ibn Esra* (1934). – Zaujímavé je v tejto súvislosti konštatovanie, že svetoznámy švédsky cesto-

vateľ a bádateľ **Sven Hedin** (1865 – 1952), sám už úplne asimilovaný, pochádzal v štvrtom pokolení zo židovskej rodiny do Švédska emigrovaného **Abraháma Brodyho** (alias **Berlin**). Ťažko je zistiť, odkiaľ táto rodina prišla do Švédska.

Osobitné postavenie v tejto vednej disciplíne zaujíma Žid slovenského pôvodu **Mór Baliachi** [aj **Bal-lagi**], alias **Moritz Bloch**. Narodil sa 18. marca 1815 v zemplínskych Inovciach (niektoré pramene udávajú rok narodenia 1818). Venoval sa štúdiu filológie a teológie. Počas svojho pobytu v Paríži v rokoch 1840 až 1843 začal prekladať Bibliu do maďarčiny. V roku 1843 v Tübingene prestúpil na protestantizmus a neskôr pôsobil ako profesor evanjelickej teológie v Maďarsku, pričom pokračoval aj vo svojich filologických štúdiách. Považuje sa za jedného z obnoviteľov maďarského jazyka. Bol aj jedným z popredných maďarizátorov Židov v Uhorsku. Z jeho teologických diel spomenieme *Bibliai tanulmányok* (1865) a z filologických *Magyar nyelv teljes szótára* (2 zv., 1873) a *Neues vollständiges Wörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache*, tiež vo dvoch zväzkoch, ktorý v roku 1905 dosiahol 7. vydanie. Zomrel v Budapešti 1. septembra 1891.

V Novom Meste nad Váhom sa v roku 1825 narodil **Eduard Horn** (pôvodne **Ignatz Einhorn**). Študoval židovskú teológiu v Budapešti, ale sa zapojil do povstania v roku 1848, a preto odišiel do exilu. Až do roku 1869 žil v Paríži, kde prispieval do „Journal

des Débats“. Usiloval sa zorganizovať reformované židovstvo v Uhorsku, ale nedosiahol citeľné úspechy. Keď sa však vrátil do Budapešti, stal sa poslancom a ako prvý Žid v Uhorsku aj štátnym tajomníkom ministerstva obchodu. Nie všetci vieme, že Horn ako poslanec rázne protestoval v uhorskom parlamente proti zrušeniu troch slovenských gymnázií v roku 1874 a vyzýval vládu, aby ich opäť otvorila. Zomrel v Budapešti už v nasledujúcom roku 1875.

Orientalista a astronóm **Edmund Mahler**, ktorý v rokoch 1885 až 1895 prednášal na univerzite vo Viedni, sa narodil 28. septembra 1857 v Cíferi. Následne od roku 1898 pôsobil v Budapešti, kde zastával aj funkciu kustóda Maďarského národného múzea. V roku 1914 sa stal riadnym profesorom orientálnych dejín a od roku 1924 bol aj členom vedenia Krajinskej rabínskej školy v Budapešti. Prežil prenasledovanie v roku 1944 a zomrel v Budapešti v nasledujúcom roku 1945. Jeho hlavným dielom je maďarská Príručka židovskej chronológie (1916).

Z Tvrdošína pochádzal **Adolf Rosenzweig**, ktorý sa tam narodil v roku 1850. Pôsobil v židovských náboženských obciach Pasewalk, Birnbaum a Teplice, od roku 1887 v Berlíne. Zaoberal sa štúdiom na poli židovských dejín a archeológie. Od roku 1885 do 1911 publikoval sedem zväzkov svojich talmudistických a historických štúdií.

Historik a rabín **Jakob Winter** sa narodil v roku 1851 v Prievaloch (okres Senica) a žil ako literárny

historik v Drážďanoch (Dresden). V roku 1886 sa tam stal rabínom a zomrel 18. marca 1940. Spolu s Augustom Wünsche je autorom trojzväzkového diela *Geschichte der jüdischen Literatur seit Abschluß des Kanons* (1894 – 1896), preložil do nemčiny tradičný výklad Exodu *Mechilta* a vydal dvojzväzkové dielo *Die Ethik des Judentums*, ktorého autorom bol židovský filozof Moritz Lazarus (1824 – 1903).

Biblickým a etnologickým vedám sa venoval **Bernhard Heller**, ktorý sa narodil 16. marca 1871 vo Veľkej Bytči (teraz Bytča) a zomrel v roku 1943 v Budapešti. Od roku 1896 vyučoval na strednej židovskej škole a v rokoch 1919 až 1922 bol riaditeľom Židovského gymnázia v Budapešti. Potom sa tam stal profesorom na Krajinskej rabínskej vysokej škole pre biblické vedy, pričom sa venoval aj Talmudu, filozofii náboženstva a etnologickým štúdiám.

Podobnú kariéru dosiahol židovský historik **Abraham A. Neumann**, ktorý sa narodil 23. septembra 1890 v Brezanoch (teraz Nedožery-Brezany) a v roku 1898 odišiel s rodinou do Ameriky. Od roku 1913 vyučoval na strednej škole *Dropsie College* vo Philadelphii, v ktorej bol vo funkcii riaditeľa. V roku 1941 sa stal rabínom v *Congregation Mikveh Israel* a redaktorom časopisu „*The Jewish Quarterly Review*“. Jeho hlavným dielom je *The Jews in Spain* (1942). Napísal aj biografiu *Cyrus Adler* (1942). Je to životopis významného židovského orientalistu a semitistu C. Adlera (1863 – 1940).

Josef Singer, narodený v Hliníku (teraz Bytča) v roku 1841, pôsobil ako hlavný spevák (Oberkantor) najprv v Beutheme (Horné Sliezsko), potom v rokoch 1874 až 1881 v Norimbergu, odkiaľ bol v roku 1891 pozvaný nastúpiť na miesto slávneho reformátora spevu v židovských synagógach, Salomona Sulzera (1804 – 1891) v *Seitenstettentempel* vo Viedni. Svoje teoretické príspevky k dejinám spevu v synagógach publikoval v časopisoch „Jüdischer Kantor“ a „Österreichisch-Ungarische Kantoren-Zeitung“.

Medicína, prírodovedné a iné odbory

Oddávna Židia vynikali v prírodných vedách a v lekárstve. Je známe, že aj kalifovia, sultáni, králi a cisári, ale aj niektorí pápeži vyberali si za dvorných a osobných lekárov práve Židov. Už zakladateľ európskeho impéria v 8. – 9. storočí Karol I. Veľký mal osobného lekára Žida **Zedekiasa**. V 10. storočí sa spomína Žid **Chasdai ibn Šarput**, ktorý bol osobným lekárom kalifa Hakima II. Sultán Saladin v 12. storočí mal osobného lekára Žida **Natanaela**. Žid **Isaak Benveniste** v 13. storočí bol osobným lekárom pápeža Honorio III. Štyroch sultánov v priebehu 15. storočia lekárske postupne ošetrovali členovia židovského rodu **Hamon**. V európskych vladárskych palácoch to nebolo ináč. Spomeňme iba poľského kráľa Žigmunda Augusta, ktorého

osobným lekárom bol Žid **Solomo Aškenazi**. Anglickej kráľovnej Alžbete I. slúžil ako dvorný lekár Žid **Rodrigo Lopez**, a kráľovná Viktória mala osobného lekára Žida **Wolffa**. V tejto tradícii anglického dvora pokračovali až do našich čias aj Eduard VII., ktorý mal za osobného lekára Žida **Felixa Semonu**, a Eduard VIII., ktorému v tej istej funkcii slúžil **Heinrich Neumann**. V 15. storočí lekármi cisára Fridricha II. boli Židia **Baruch** a **Michel**. Osobným lekárom pápeža Júlia III. (1550 – 1555) bol Žid **Amatus Lusitanus**. Nečudo, že aj Židia zo Slovenska sa venovali tomuto humanitnému i dobre vynášajúcemu povolaniu. Konečne aj na našom Slovensku prvý prezident republiky Dr. Jozef Tiso si vybral za svojho osobného lekára pokrsteného Žida MUDr. **Františka Fischera**. Navyše aj starostlivosť o zdravie svojich rodičov vo Veľkej Bytči Tiso zveril Židovi MUDr. **Deziderovi Holzmannovi**.

Jedným z najstarších takýchto lekárov zo Slovenska bol **David Gruby**, ktorý dokázal urobiť priam zázračnú lekársko-spoločenskú kariéru. Narodil sa 10. októbra 1810 v Milanovciach, okr. Nové Zámky, ktoré sa vtedy volali Malý Kýr. Medicínu študoval vo Viedni a stal sa pionierom mikroskopie (objavil mikrosporon a trypanosom). Ponúkali mu univerzitnú katedru vo Viedni, ale pod podmienkou, že sa dá pokrstiť. Gruby odmietol a emigroval najprv do Londýna, odkiaľ sa v roku 1840 presídlil do Paríža. Tam objavil ďalších pôvodcov nemoci a stal sa vyhľa-

dávaným lekárom výkvetu vtedajšej parížskej spoločnosti. K jeho stálym pacientom patrili Chopin, Daudet, Dumas ml., Gambetta, Heine, Liszt a poetka Rachel. Zomrel v Paríži 16. novembra 1898.

Židom zo Slovenska bol lekár **Jean Bernard Betelheim**, ktorý sa narodil v Bratislave v roku 1811. Medicínu študoval v Pešti a v Padove, kde 28. februára 1836 dosiahol doktorát. Pôsobil najprv ako vojenský lekár v Turecku, v roku 1854 odišiel do Ameriky, kde tiež pracoval ako lekár. Tam však prestúpil na protestantizmus a stal sa misionárom tohto vyznania. Ako prvý protestantský misionár precestoval Čínu a Japonsko. Ovládal 28 jazykov a počas svojho pobytu na Ďalekom východe preložil časti Starého i Nového zákona do čínštiny a do japončiny. Zomrel v New Yorku v roku 1869.

Vo Viedni účinkoval detský lekár a biológ **Max Kassowitz**, špecialista na detský syfilis a rachitizmus. Narodil sa 14. augusta 1842 v Bratislave a zomrel vo Viedni 23. júna 1913. Bol profesorom pediatrie na univerzite vo Viedni. Publikoval hodnotné príspevky o účinku fosforu na proces rastu detí, o tvorení krvných ciev v kostiach, ako aj o liečení rachitizmu. Výsledky svojich bádání zhrnul v obsažnej všeobecnej príručke *Allgemeine Biologie* (1899 – 1906).

Na univerzite vo Viedni študoval medicínu a potom prednášal aj lekár **Hermann Schlessinger**, ktorý sa narodil v Bratislave v roku 1866. Súkromným

docentom sa stal v roku 1894 a riadnym profesorom v roku 1902. Súčasne pôsobil aj ako primár vo Všeobecnej nemocnici vo Viedni. Jeho špecializáciou bola geriatria s osobitným zreteľom na vnútornú medicínu a vynikal v štúdiu centrálneho nervového systému a jeho zmien, podmienených vekom. O tom publikoval základné dvojzväzkové dielo *Krankheiten des höheren Lebensalters* (1914 – 1915).

Zo Šarišských Giraltoviac pochádzal americký lekár a hygienik **Joseph Goldberger**, narodený 16. júla 1874, ktorý od roku 1899 pôsobil vo federálnom zdravotníctve Spojených štátov amerických. Špecialista v hygiene objavil, že kožná infekcia pelagry je podmienená nedostatkom riboflavínu. Zomrel v roku 1929 vo Washingtone.

Už spomenutý Dr. **Hans Selye** – ktorý by podľa priezviska mohol pochádzať zo Šale, okr. Galanta – sa narodil 26. januára 1907 v Komárne. Študoval medicínu a filozofiu na nemeckej univerzite v Prahe, na ktorej promoval z obidvoch týchto vedných odborov, respektíve v roku 1929 a 1931. Následne ešte pokračoval vo svojich štúdiách v Paríži a v Ríme, neskôr získal vedecké štipendium Rockefellerovej fundácie a stal sa profesorom histológie na *McGill University* v USA. V roku 1936 Hans Selye formuloval svoju teóriu „stresu“. Neskôr pôsobil ako profesor a riaditeľ Ústavu experimentálnej medicíny a chirurgie na univerzite v Montreale. Tam zomrel v roku 1982. Zostalo po ňom vyše 40 knižne pub-

likovaných vedeckých prác. Najznámejšie sú *The Stress of Life* (1956); *Život a stres* (1966).

V devätnástom storočí na univerzite v Padove študoval celý rad medikov zo Slovenska, o ktorých sa mi doposiaľ nepodarilo nájsť všetky osobné údaje, ale z ktorých veľká časť akiste bude židovskej národnosti. Lebo tá univerzita bola vôbec prvá a dlho jediná univerzita na svete, ktorá prijímala aj židovských študentov. Keďže im nemohla udeľovať študijné tituly v mene pápežskej autority, na čo cirkevné zákony vyžadovali predbežné vyznanie viery, od roku 1616 židom a protestantom udeľovala tituly „*auctoritate Veneta*“ – v mene Benátskej republiky. Už sme spomenuli, že tam v roku 1836 promoval Bernard Bettelheim. V roku 1840 na tej istej univerzite dosiahol doktorát medicíny **Ludovít Rombauer** z Priekopy v Turci. Súčasne s ním došiel v roku 1836 do Padovy **Imrich Henszlmann**, narodený v Košiciach, ktorý však promoval už 29. januára 1837. V roku 1840 v medicíne promoval **Ignác Markstein**, rodák zo Serede. **Žigmund Ehrenfeld**, syn Šimona, obchodníka z Nitry, ktorý už predtým študoval vo Viedni, 3. februára 1852 dosiahol v Padove doktorát medicíny. Pokračoval tam ešte v štúdiu chirurgie, z ktorej predpísanú skúšku zložil 18. júna 1852. O rok neskôr taktiež v medicíne promoval **Lev Altmann**, syn Izáka z Košíc. V pomerne pokročilom veku dosiahol doktorát chirurgie v Padove lekár **Leopold Lemberger**, narodený v Bratislave, ktorý

bol promováný za doktora medicíny už 29. marca 1847 v Pešti. V tom čase totiž na univerzite v Padove pôsobili aj dvaja židovskí profesori Židia zo Slovenska: v rokoch 1826 až 1848 to bol **Martin Steer** rodom z Trnavy, ktorý prednášal patológiu a medicínu a zanechal dve vedecké publikácie v latinčine a dve v taliančine. Klinickú medicínu od roku 1834 do roku 1841 prednášal tiež Žid zo Slovenska **Viliam Lippich**, narodený v Iglove (teraz Spišská Nová Ves). Tohto v roku 1841 pozvali do Viedne.

Ak mnohí obdivovali Milana Rastislava Štefánika pre jeho odvážne rozhodnutie prebiť sa v Paríži, aby dosiahol svoju túžbu stať sa astronómom, akiste nevedeli, že ho v tom istom podujatí takmer o pol storočia predišiel slovenský Žid **Móric Loewy**. Narodil sa v Bratislave 15. apríla 1833 a do roku 1859 študoval vo Viedni. Vidiac, že tamojšie prostredie mu neposkytuje možnosť náležitého uplatnenia jeho vedomostí a ambícií, odobral sa do Paríža. Tam si upravil meno na **Maurice Loewenberg**. Podobne ako neskôr Štefánik, po štyroch tvrdých rokoch sa dostal na parížske observatórium, kde však pracoval tak úspešne, že v roku 1896 sa stal jeho direktorom. Zomrel 15. októbra 1907 v Paríži. Z jeho vedeckých prác hodno zaznamenať *Atlas photographique de la lune* (1896).

V príbuznom vedeckom odbore pracoval aj **Eduard Mahler** z Cífera, kde sa narodil 28. septembra 1857. Študoval astronómiu vo funkcii orientalis-

tiky, najmä jej letopočtov a kalendárov. V rokoch 1885 – 1895 prednášal vo Viedni, potom v Budapešti, kde zomrel v roku 1945. Známe sú jeho diela *Astronomische Untersuchungen über die in hebräischen Schriften erwähnten Finsternisse* (1885), *Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer* (1887), *Der Kalender der Babylonier*, 2 zväzky, 1892 – 1893) a *Vergleichstabelle der muhammedanischen und christlichen Zeitrechnung* (1926).

V odbore matematiky vynikol **Ludwig Schlesinger**, ktorý sa narodil 1. novembra 1864 v Trnave a pôsobil v nemeckom Giessene. Umrel v roku 1933.

Ako geológ a objavný cestovateľ zapísal sa do dejín **Angelo Heilprin**. Narodil sa 31. marca 1853 v Novom Meste pod Šiatrom (Ujhel) v Zemplíne, ako syn z Ruska utečeného žurnalistu a lingvistu Michala. Mladý Heilprin vyštudoval už v Amerike, kam sa rodina čoskoro presťahovala, a v roku 1880 dosiahol profesúru na *Museum of Natural Sciences*, Philadelphia. Od roku 1904 prednášal na *Yale University*, New Haven. Previedol početné geologické výskumy na Floride, Bermudách, v Mexiku a na Martinique. V roku 1692 viedol záchrannú výpravu do Arktídy, ktorú opísal v diele *The Arctic Problem and Narrative of the Peary Relief Expedition* (1693). Z predošlých jeho diel načim zaznamenať *The Geographical and Geologic Distribution of Animals* (1887). Zomrel v New Yorku 7. júla 1907.

Dejiny a príbuzné vedné odbory

V Bratislave sa narodil 17. januára 1810 historik a znalec hebrejskej literatúry stredoveku **Leopold Dukes**, ktorý účinkoval vo Viedni a tam aj zomrel 3. augusta 1891.

Orientalista **David Diringer**, narodený 16. júna 1900 v Tlmačoch, okr. Levice, sa stal profesorom na univerzite v Cambridge v Anglicku. Jeho dielo *The Alphabet – A Key to the History of Mankind* dosiahlo už roku 1953 štvrté vydanie.

Podobne na katedru *Jewish College* v Londýne sa dopracoval už v roku 1906 historik **Adolf Buechler**, ktorý sa špecializoval na dejiny obdobia druhého jeruzalemského chrámu. Narodil sa 18. októbra 1867 v Priekope (okr. Turčiansky Sv. Martin alebo okres Michalovce?) a zomrel v Londýne 18. februára 1939.

Židovský etnológ a profesor na krajinskej rabínskej škole v Budapešti **Bernhard Heller** pochádzal z Veľkej Bytče, kde sa narodil 16. marca 1871. Zomrel v Budapešti v roku 1943.

Do tejto skupiny z praktických dôvodov zaradíme aj veľmi originálneho židovského učenca a cestovateľa z Dunajskej Stredy pri Bratislave, kde sa narodil 19. marca 1832. Volal sa **Hermann Bamberger**, neskôr sa však dal protestantsky pokrstiť a zmenil aj meno na **Ármin Vámbéry**. V rokoch 1861 – 1864 preoblečený za derviša precestoval s mohamedánskym duchovným prednú i strednú Áziu. Po návrate

sa stal profesorom v Budapešti a poradcom tureckej i britskej vlády pre veci Predného východu. Napriek tomu, že sa dal pokrstiť, stal sa nadšeným sionistom a bol poradcom Theodora Herzla, neskôr i Davida Wolffsohna. Publikoval *Wanderungen und Abentheuer in Persien* (1867), *Geschichte Bekharas* (1873) a *Der Islam im 19. Jahrhundert* (1875). Umrel v Budapešti 15. septembra 1913.

Spomedzi nespočetných židovských právnikov narodených na Slovensku tu spomenieme aspoň týchto dvoch: **Karl Samuel Grünhut** sa narodil v roku 1844 v Borskom Svätom Jáne (okr. Senica). Vyštudoval právo vo Viedni a už v roku 1874 sa stal profesorom obchodného práva na tamojšej univerzite. Prednášal tam až do roku 1915. V roku 1897 ho cisár František Jozef I. vymenoval za doživotného člena Prvej komory Ríšskej rady (*Herrenhaus*). Jeho texty univerzitných príručiek právnych vied sa dlho používali na viedenskej univerzite, aj inde. V rokoch 1873 – 1916 vydával odborný časopis „*Zeitschrift für das Private und Öffentliche Recht der Gegenwart*“. Zomrel vo Viedni v roku 1924.

Emanuel Hertz sa narodil 2. septembra 1870 v zemplínskej Budke (okres Michalovce). V roku 1884 odišiel do Ameriky, kde vyštudoval právo a pôsobil ako advokát v New Yorku. Musel byť úspešný, lebo popri svojom povolaní sa venoval aj bibliofílii. Jeho knižnica obsahovala okolo 20-tisíc zväzkov a pred smrťou ju venoval židovskej univerzite v Je-

ruzaleme. Zomrel v New Yorku 23. mája 1940. Bol starším bratom už spomenutého úspešného rabína Josepha Hermanna Hertza.

Umenie, publicistika a iné pozoruhodné diela

Svetoznámy sochár **Joseph Engel** pochádzal z Nových Zámkov, kde sa narodil 26. októbra 1815. Začal navštevovať Viedenskú akadémiu, ale jeho otec, prísny ortodoxný žid, ho prinútil prerušiť štúdium vo Viedni. Tak v Bratislave vytáčil fajky. Po otcovej smrti sa vrátil do Viedne, kde jeho klasické hlavy vzbudili živú pozornosť. V roku 1837 putoval po Nemecku, odtiaľ šiel do Paríža a potom do Londýna. Tam si portrétom manžela kráľovnej Viktórie získal priazeň kráľovského dvora. Odtiaľ sa vybral do Ríma, kde žil v rokoch 1847 – 1866. Pracoval aj naďalej pre kráľovnú Viktoriu a v roku 1866 ho pozvali do Budapešti, aby zhotovil pomník Istvánovi Széchényimu. Za tento pomník bol vyznamenaný štátnou cenou Uhorského kráľovstva. Zomrel 30. mája 1901 v Budapešti.

Maliar **Leopold Horowitz** sa narodil v roku 1839 v Rozhanovciach pri Košiciach. Umenie študoval v Paríži, kde jeho „Portrét dieťaťa“ získal čestné vyznamenanie. V roku 1865 tento jeho obraz bol zaradený do Svetovej výstavy vo Viedni. V roku 1869 odišiel do Varšavy, kde vyše roka študoval svoju

maľbu „Der neunte Aw“, ktorú dokončil neskôr v Paríži a vyniesla mu Medailu za umenie. Vďaka nej sa rozšírila povest' o ňom. V rokoch 1869 – 1893 žil vo Varšave ako vyhľadávaný portrétista a v roku 1891 získal v Berlíne Zlatú medailu. O dva roky sa presídlil do Viedne, kde pracoval až do konca života. Zomrel v roku 1917.

Na hudobnom poli vynikol pianista a komponista **Artur Schnabel**. Narodil sa v Lipniku, okr. Prievidza, 17. apríla 1882. Bol jedinečným interpretom viedenských klasikov a komponoval symfónie i komornú hudbu. Účinkoval na *Hochschule für Musik* v Berlíne, potom v Londýne a v New Yorku. Svoje umelecké krédo zvýraznil v diele *Reflections on Music* (1934). Umrel 15. augusta 1951 v Axensteine vo Švajčiarsku. Jeho životopis spracoval César Saerchinger v roku 1959.

Aj spoluautor (s Leom Steinom) textu pre operetu *Die lustige Witwe* od F. Lehára, **Victor Leon**, pôvodne **Hirschfeld**, pochádzal zo Slovenska. Narodil sa 1. januára 1858 v Senici. Pracoval vo Viedni ako herec a libretista, v roku 1881 sa stal dramaturgom divadla vo viedenskom Josefstadte a o dva roky neskôr dosiahol tú istú funkciu v Mestskom divadle vo Viedni. Tam zomrel v roku 1940. (Adolf Hitler sotva vedel, že autorom libreta jeho najobľúbenejšej operety bol aj Žid zo Slovenska.)

Vplyvný židovsko-nemecký publicista **Benjamin Segel** pochádzal síce z Haliče (narodil sa 20. júla

1866 v Lopušnej), no účinkoval i na Slovensku a zomrel 9. marca 1931 v Piešťanoch. Bol spolupracovníkom časopisov „Ost und West“, „Der Morgen“, „C.-V. Zeitung“ (Berlin) a publikoval diela *Bolschewismus und Judentum* (5. vyd. 1924) a *Die Protokolle der Weisen von Zion kritisch beleuchtet* (1924).

V Senici sa narodil v roku 1859 aj rakúsky spisovateľ **Heinrich York-Steiner**, jeden zo zakladateľov Sionistickej organizácie a blízky spolupracovník jej vedúceho Theodora Herzla. Osobitne sa pričínal o založenie ústredného sionistického orgánu „Die Welt“. Žil vo Viedni. Známe sú jeho diela *Künstlerfahrten vom Atlantischen bei zum Stillen Ozean* (1883), *Der Talmudbarer* (1904), *Die Kunst, als Jude zu leben* (1928).

Prvé sionistické noviny v Uhorsku, „Ungarländische Jüdische Zeitung“ (1909 – 1915) založil v Bratislave **Samuel Bettelheim**. Nepodarilo sa mi zistiť jeho životné dáta, no azda sa nemýlim, ak predpokladám, že bude spríbuznený s hore spomenutými členmi tohto rodu.

Sotvako dnes v západnom svete nepozná nemecké nakladateľstvo S. Fischer Verlag. Nemnohí však vedia, že jeho zakladateľ **Samuel Fischer** bol Žid zo Slovenska. Narodil sa 24. decembra 1859 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Ako 27-ročný založil v Berlíne „Fischer-Verlag“, ktorý sa čoskoro stal jedným z najvýznamnejších literárnych vydavateľstiev Nemecka. Keď Fischer zomrel v Berlíne 15. októb-

ra 1934, nakladateľstvo po ňom prevzal jeho zať Gottfried Bermann Fischer a napriek všetkým ťažkostiam aj za Hitlera ho viedol najprv vo Viedni, potom v Stockholme, v New Yorku, až nakoniec po vojne zakotvil vo Frankfurte n. M., kde sa vydavateľstvo dožilo opäť nevídaného rozmachu. Samuel Fischer v roku 1889 založil mesačník *Die neue Rundschau*, ktorý doposiaľ vychádza a stal sa týždenníkom. Publikoval diela vynikajúcich židovských, ale aj nežidovských autorov, ako je Agnon, Döblin, Beer-Hoffmann, Freud, Kafka, Pasternak, Rathenau, St. Zweig; Carossa, Conrad, Dehmel, Ibsen, Thomas Mann, B. Shaw, Tolstoj, Zola. Nástupca S. Fischera opísal svoje zážitky v diele *Bedroht – Bewahrt* (1967) a P. de Mendelssohn systematicky spracoval život a dielo Samuela Fischera (*S. Fischer und sein Verlag*, 1970.)

Ani vo *filmovej tvorbe* nechýbal prínos Židov zo Slovenska.

Zakladateľ *Famous Players Film Corp.* (1912) a neskôr aj svetoznámej *Paramount Picture Corp.* v New Yorku (1917), filmový producent **Adolph Zukor**, ktorý od roku 1888 žil a pôsobil v USA, sa narodil v Rači pri Bratislave 7. januára 1873. V tejto súvislosti by bolo zaujímavé zistiť, akého pôvodu je filmový režisér **George Dewey Cukor**, ktorý sa narodil 7. júla 1899 v New Yorku, no už sama grafika jeho priezviska mohla by poukazovať na slovenský pôvod.

Nakoniec zaznamenám ešte mená dvoch nevšedných sociálnych pracovníkov. **Rebekah Kohut**, rodená Bettelheim, ktorá sa narodila v Košiciach 9. septembra 1864. Jej manžel **Alexander Kohut**, narodený v roku 1842, pravdepodobne tiež z Košíc, bol popredným talmudistickým učencom a rabínom, zomrel však v roku 1894 v New Yorku. Rebekah Kohut venovala celý svoj ďalší život sociálnej činnosti. Založila sociálne ustanovizne pre židovské dievčatá a v roku 1929 sa stala predsedníčkou Svetového zväzu židovských žien. Napísala autobiografické dielo *My Portion* (1925) a neskôr *As I Know Them* (1929). Zomrela v New Yorku v roku 1951.

Na pomoc židovským emigrantom zameral svoju sociálnu činnosť **Morris David Waldmann**, narodený 1. mája 1879 v Bardejove. Sám skúsil osud emigranta, lebo prišiel do Ameriky už ako dieťa v roku 1883. V rokoch 1907 – 1914 založil tzv. „Galveston Plan“ – *Jewish Territorial Organisation* –, ktorý umožnil asi desaťtisíc židovským emigrantom presídlenie do mesta Galveston na juhu Spojených štátov. V rokoch 1928 – 1943 účinkoval ako sekretár *American Jewish Committee* a bol členom výboru v mnohých americko-židovských organizáciách. Umrel 8. septembra 1963 v New Yorku. Vydal knižne *Nor by Power* (1953) a *Sieg Heil* (1962).

V určitej súvislosti s predošlými možno ešte spomenúť mníchovského bankára a finančníka, ktorý zomrel 21. apríla 1896 v Starej Ďalej (teraz: Hurba-

novo). Financoval stavby železníc v Turecku i v Rakúsko-Uhorsku a zo ziskov podporoval židovské charitatívne a kolonizátorské ustanovizne *Alliance* a *ICA (Jewish Colonization Association)*. Bol to barón **Moritz Hirsch**, Freiherr von Gereuth (tiež **Maurice de Hirsch**). Nepodarilo sa mi doposiaľ zistiť, ako dlho žil na Slovensku, a teda do akej miery ho možno považovať za Žida so slovenskými vzťahmi.

Nie je vylúčené, že určitý vzťah k Slovensku môžu mať aj manželia **Samuel a Bella Spewack** (aj **Spewak**). Samuel sa narodil 16. septembra 1899 v Rusku, ale Bella sa narodila ako **Loebelová** 25. marca 1899 v Uhorsku. Už ako deti emigrovali s rodičmi do Spojených štátov, kde neskôr pracovali ako spisovatelia a žurnalisti. Sú autormi viacerých divadelných hier i filmových textov *The Solitaire Man* 1926, *Poppa* 1928, *The War Song* 1928, *Clear All Wires* 1932, *Spring Song* 1934, *Boy Meets Girl* 1935, *Kiss Me Kate* 1949, *My Three Angels* 1953, *Weekend at the Waldorf* 1945. Samuel zomrel v roku 1971.

Šachová hra nie je iba zábavou, je ešte viac umením a cibrením intelektu. V dejinách šachu nachádzame dvoch slovenských Židov: **Ignaz von Korisch**, vynikajúci šachista a teoretik šachových problémov, ktorý sa narodil v roku 1837 v Bratislave a umrel roku 1889 vo Viedni, a potom **Richard Réti**, pochádzajúci z Pezinka, kde sa narodil 28. mája 1889. Po prvej svetovej vojne žil v Prahe, kde umrel 6. júna 1929.

Ako som už načrtol, ide tu o sporadické záznamy bez akéhokoľvek nároku na úplnosť, ba daktore z nich by potrebovali hlbšie preskúmanie a preverenie dát i údajov. Napriek tomu pokladám za užitočné upozorniť na túto doposiaľ prakticky úplne zanedbanú kapitolu dejín Slovenska a budem rád, ak tento príspevok vzbudí živší záujem našich vedeckých pracovníkov a dá podnet k náležitému spracovaniu tejto dôležitej a vďačnej témy.

(Bratislava, v novembri 2007.)

HLAVNÉ PRAMENE

DE ROSSI, Giovanni Bernardo: *Dizionario storico degli autori ebrei e delle loro opere*. I – II. Parma, 1802.

Encyklopedia Iudaica, I – XIV. Jerusalem, 1972.

HERLITZ, Georg u. KIRSCHNER, Bruno: *Jüdisches Lexikon*. Berlin 1927.

OPPENHEIMER, John F. (red.): *Lexikon des Judentums*. Gütersloh-Berlin-München-Wien, 1971.

RHODE, Gotthold (ed.): *Juden in Europa von der Emanzipation bis zum ersten Weltkrieg*. Marburg/Lahn, 1989.

The Jews of Czechoslovakia, I – II. Philadelphia-New York, 1968.

linea recta brevissima
priamo najbližšie k pravde

do konca roka 2007 vyšlo:

- 1. Nacionalizmus alebo národné povedomie?**
brožovaná väzba, 36 strán, 25 Sk
- 2. Polemický pohľad na Dejiny Katolíckej cirkvi**
brožovaná väzba, 40 strán, 25 Sk
- 3. Kedy sme vstúpili do dejín?**
brožovaná väzba, 40 strán, 25 Sk
- 4. Odkedy sme Slováci?**
brožovaná väzba, 36 strán, 25 Sk
- 5. Jozef Tiso v očiach neslovenských autorov**
brožovaná väzba, 36 strán, 25 Sk
- 6. Moravskí Slováci a cyrilo-metodovské dedičstvo**
brožovaná väzba, 36 strán, 25 Sk
- 7. Priblížiť sa k pravde**
Kritický pohľad na Stanovisko Historického ústavu SAV k mojej knihe Dejiny Slovenska a Slovákov
brožovaná väzba, 210 strán, 80 Sk
- 8. Slovenská republika
a jej vzťah k Svätej stolici (1939 – 1940)**
brožovaná väzba, 92 strán, 60 Sk
- 9. Slobodní murári včera a dnes**
brožovaná väzba, 50 strán, 40 Sk
- 10. T. G. Masaryk a jeho vzťah k Slovákom**
brožovaná väzba, 50 strán, 40 Sk

linea recta brevissima
priamo najbližšie k pravde

najnovšie tituly:

- 11. Čo ohrozuje našu štátnosť?**
brožovaná väzba, 46 strán, 30 Sk
- 12. Edvard Beneš a jeho vzťah k Slovákom**
brožovaná väzba, 56 strán, 35 Sk
- 13. Židia zo Slovenska**
brožovaná väzba, 40 strán, 25 Sk

LINEA RECTA BREVISSIMA

priamo najbližšie k pravde

13

*Ústav dejín kresťanstva na Slovensku
v spolupráci s vydavateľstvom LÚČ
v edícii LINEA RECTA BREVISSIMA predkladajú
záujemcom stručnou, ale vedecky dokumentovanou formou
menej známe, kontroverzné, zamlčované a neraz falšované
historické témy a ich účelovo podmienené interpretácie,
ktoré sa odrážajú na súčasnom myslení mnohých
a podmieňujú spoločenské dianie v našom národe a štáte.*

*Naším zámerom je priblížiť sa k historickej pravde.
Lebo len pravda naozaj oslobodzuje.*

*Do konca roka 2007 vyšlo: 1. Odkedy sme Slováci? • 2. Polemický pohľad na
Dejiny Katolíckej cirkvi • 3. Kedy sme vstúpili do dejín? • 4. Nacionalizmus
alebo národné povedomie? • 5. Priblížiť sa k pravde • 6. Moravskí Slováci
7. Jozef Tiso v očiach neslovenských autorov • 8. Slovenská republika a jej
vzťahy k Svätej stolici • 9. Slobodní murári • 10. T. G. Masaryk*

Najnovšie tituly:

11. *Čo ohrozuje našu štátnosť?*

12. *Edvard Beneš*

13. *Židia zo Slovenska*

ISBN 978-80-7114-669-8



9 788071 146698